

KLASİK TÜRK ŞİİRİ VE İŞRÂK FELSEFESİ

Classical Turkish Poetry and Ishraq Philosophy

Mustafa Uğur KARADENİZ*

ÖZ

16.-17. yüzyıllar ve sonrasında Osmanlı düşünce dünyasında daha yoğun görülen İshrâkîlik, klasik Türk şiirine de yansımıştır. Bu felsefe ile birlikte “işrâk” yanında ışık kavramı etrafındaki kelimeler hem genel literatüre hem de şiire girmiştir. Çalışmada “işrâk” kavramı etrafında şiirlerde, İshrâk felsefesinin yansımaları üzerinde durulmuştur. İshrâkîliğe, Osmanlı’da ilginin 16. ve 17. yüzyılda başlaması nedeniyle bu dönem ile sonraki yüzyıllardan seçilen divanlar taranmıştır. Şairlerin, filozoflara ve felsefî kavramlara şiirsel imajların bir parçası olarak yer verdiği görülmektedir. Şiirlerde İshrâkî felsefenin 17. yüzyıl ve sonrasında etkili olduğu görülmekle birlikte, onun varlık ve bilgi görüşü üzerinde ayrıntılı durulmamıştır. “İshrâk” ile birlikte ışık kavramı etrafındaki kelimelere ve bazı filozoflara yer vererek İshrâk felsefesinden etkilendiklerini açıkça gösteren şairler vardır. Ayrıca bazı klasik Türk şairlerine göre, hakikati idrak için akıl ve sezginin bir arada olması gerekir. Bu yüzden sadece akılcılığı savunan felsefî ekollerce sezgiye dayalı bir felsefe olan İshrâkîlik eleştirilir. Bu dönemde “İshrâk” kavramına, felsefî bir terim olmaktan ziyade lügat anlamıyla yer veren şairler de bulunmakla birlikte çalışmada İshrâk felsefesini benimseyen yahut eleştiren şiir örneklerine odaklanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: klasik Türk şiiri, İshrâk, felsefe, ışık, İshrâkî felsefe.

ABSTRACT

Ishraq philosophy, which was seen more intensely in the Ottoman thought in the 16th and 17th centuries and later, was also reflected in classical Turkish poetry. Along with this philosophy, the words around the concept of light, as well as “ishraq”, entered both the general literature and poetry. In the study, the reflections of the philosophy of israq in the poems around the concept of “ishraq” are emphasized. Since the Ottoman interest in Ishraq philosophy started in the 16th and 17th centuries, the divans chosen from this period and from the following centuries were examined. Poets have used philosophers and philosophical concepts for various poetic images. In the poems, it is seen that the Ishraq philosophy was effective in the 17th century

* Dr. Öğr. Üyesi. Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun/Türkiye. E-posta: mustafa.karadeniz@samsun.edu.tr. ORCID: 0000-0003-1763-3632.

and later. The existence and knowledge view of that philosophy is not reflected in the poems in detail. In addition, the poets, who included the words around the concept of light and some philosophers together with “Ishraq”, clearly showed that they were influenced by the philosophy of Ishraq. According to some classical Turkish poets, reason and intuition must be together in order to comprehend the truth. For this reason, Ishraq philosophy, which is a philosophy based on intuition, as well as rationalism, is also criticized. Although the concept of “Ishraq” is seen in some poems, it is not used as a philosophical term. Therefore, the study focuses on the examples of poetry that adopt or criticize the philosophy of “Ishraq”.

Keywords: classical Turkish poetry, ishraq, philosophy, light, Ishraq philosophy.

Giriş

Bir düşünme ve anlama faaliyeti olarak doğan felsefe, öz halinde sanat eserinde görünür. Sanat eseri, etkisi altında kaldığı felsefenin özgün bir taşıyıcısıdır. Onun anlaşılmasına hizmet ettiği gibi yayılıp etkisini artırmasına da katkı sağlar. Devrinin iyi bir gözlemcisi olan sanatçı, ister meşruiyet kazanmış hâkim zihniyet isterse dışlanmış marjinal anlayış olsun kendisine yakın bulunduğu nazariyenin nazarıyla dünyaya bakar, eserine buradan malzemeler devşirir. İçinde bulunduğu kültürün usaresi sayılabilecek bir sanat eseri olan şiir de kendi devrinin düşüncelerini şiirsel imajlara çevirerek yer verir. Bu durum şiirin düşünce ile güçlü bağına gösterdiği gibi aynı zamanda düşüncenin şiirleşerek etkili biçimde muhataba sunulmasını sağlar.

Klasik Türk şiiriyle İshrâkî felsefenin ilişkisinin ele alındığı bu makalede amaç, felsefî bir düşüncenin etkili olduğu dönemdeki yansımalarına şiirin tanıklığıyla dikkat çekmektir. “İshrâk” kelimesinin şiirlerde kullanımından hareketle, şairlerin bu felsefeye bakışı tespit edilmeye çalışılmıştır. İshrâk felsefesinin kurucusu Sühreverdî (ö.1191) metinlerine Osmanlı ve İran sahasında ilginin 16. ve 17. yüzyıllarda başlaması nedeniyle çalışmada taranan divanlar, bu yüzyıllar ile sonraki dönemlerden seçilmiştir. İnceleme sırasında “İshrâk” kelimesine yer vermeyen divanlar, değerlendirme dışı bırakılmıştır. Kelimeyi içeren divanlarda ise bir felsefe geleneği olarak İshrâkîliği yansıtan bağlamlar üzerinde durulmuştur. Örnek metinlere bakıldığında İshrâk felsefesinin klasik Türk şiirine etkide bulunduğu anlaşılmaktadır.

İshrâkîlik

Sözlükte, “İshrâk” ışıklandırma, parlatma; güneş ve ay için doğma, doğup etrafı aydınlatma; güneşin doğuşundan ufukla bir veya iki mızrak boyu yükselmesine kadar geçen zaman; keşif, ilham ve sezgi yoluyla gelen bilginin sağladığı aydınlanma olarak ifade edilir. “İshrâkîlik” düşüncesi, “Akılcılığa

(rasyonalizme) karşı çıkararak hikmeti, felsefeyi, felsefî bilgiyi keşfe, zevke, ilhâma dayandıran, bilginin ancak bu yolla gerçekleşeceğini, Allah tarafından kalbe konulacak bir nur, bir doğuşla meydana gelebileceğini kabul eden felsefe doktrini” olarak izah edilir (Ayverdi, 2010: 585). *Kâmûsu'l-Muhît*'te الْإِشْرَاقُ “el-işrâk” güneşin doğması, hurma ağacının koruklarının renklenmesi için kullanıldığı gibi birinin güneşliğe girmesini ifade eder. Güneşin ışık salması ve aydınlatması, bir nesnenin aydınlık ve parlak olmasını da karşılar (URL-1). Kelimeye, *Vankulu Lügati*'nde ise “ziyâli olmak, güneşin ziyâsına dâhil olmak ve yüzün nûrânîliği” karşılıkları verilir (URL-2).

İslâm düşüncesinde “işrâk” kavramını ilk defa ortaya atan kişinin Fârâbî olduğu iddia edilmekle birlikte (Erdoğan, 2003: 159) İşrâkîlik, Sühreverdî'nin kurduğu eklektik bir felsefe olarak kabul edilir. Bunu Sühreverdî'nin kendisi de teyit eder. Filozof düşüncesini, Eflatun'dan, filozofların babası olarak nitelediği Hermes zamanından kendisine kadar devam edegelen Empedokles, Pythagoras gibi büyük filozofların içsel tecrübesine (zevk) dayandırmaktadır (Sühreverdî, 2015: 8).

İslâm düşünce sisteminde Meşşâîlik, tasavvuf ve kelâmla birlikte temel dört dinî ve felsefî akımdan kabul edilen İşrâkîlik, bilginin elde edilmesinde mantık ve akıl yürütme metoduna karşı ortaya çıkmıştır. Bilgi kaynağı olarak akıl üstü keşif, ilham ve sezgiye önem verir. Bu yönüyle Meşşâîlik ile tasavvuf arasında orta bir yer tutar. Tasavvufa, sezgiye verdiği değerle yaklaşan İşrâkîlik, naslara olan mesafesi nedeniyle ondan uzaklaşır. Dinî bilgi ile akli ihmal etmeyen kelâmla da felsefî bir düşünce olması nedeniyle ayrılır (Erdoğan, 2003: 162-163).

İşrâkîliğin anlaşılması için onun diğer dinî ve felsefî akımlarla tasnif yoluyla karşılaştırılması uygun olacaktır. Taşköprülü-zâde'nin tasnifine göre Meşşâîler, saf ve nazarî aklın, bütûn problemleri çözebileceğini ve insanoğlunun akıldan başka bir rehber ihtiyacı olmadığını savunur. Kelâmcılar, akli esas almakla birlikte, aklın ana hatlarıyla naslara bağlı kalma şartını öne sürerler. İşrâkîler ise keşif ve ilhamın her sırrı anlayıp her müşkülü halledeceğini düşünürler. Sûfîler de keşif ve ilhamı esas almakla birlikte, ana hatlarıyla naslara bağlı kalırlar. İşrâkîlerin “keşf”i, sûfîlerin benimsediği cezbe ve sekr hali olmayıp, tamamen manevî bir sezgidir. Kelâm ve Meşşâî felsefe için akıl ve nazar esas olmakla birlikte Meşşâîlerde akıl naslar karşısında tamamıyla hürken kelâmda ana hatlarla da olsa naslara bağlı olduğundan hür değildir (Erdoğan, 2003: 163-165). Osmanlı ulemasının bazı temsilcileri bu felsefî ekol karşısında istikrarlı olmamakla birlikte olumlu bir tavır almışlardır. Örneğin Taşköprülü-zâde ve Kâtib Çelebi'nin zaman zaman açık ve

bazen de sembolik anlatımlarla İshrâkîlik lehinde pozisyon aldığı ifade edilir. Ayrıca Konevî ve Molla Fenârî'nin de İshrâkî sayılmaları dikkat çekicidir (Arıcı, 2018: 34).

İbn Rüşd'ün ölümüyle durakladığı kabul edilen Meşşâî felsefeden sonra Sühreverdî, Şemseddin Şehrezûrî (ö.1288), İbn Kemmûne (ö.1284), Kutbeddin Şirâzî (ö. 1311), Nasîreddin Tûsî (ö.1274), Celâleddin Devvânî (ö.1502) ve Molla Sadrâ (ö.1640) gibi filozoflar eliyle sürdürülen felsefî düşünceye İshrâkîlik denilmektedir. İshrâkîlik, "hakikatin akılla değil, riyazet, yani nefsi arındırma suretiyle, doğrudan doğruya sezgi veya bir iç aydınlanmayla elde edileceğini" savunur. İslâm felsefesinde öne çıkan anlayışlardan olmakla birlikte Meşşâîlik kadar yaygınlaşmamıştır. Aristotelesçiliğe, daha özelde Meşşâîliğe bir tepki olarak doğan İshrâk felsefesini benimseyene İshrâkî / İshrâkiyyûn denir. Sühreverdî sonrası yaygınlaşmakla birlikte İshrâkî kelimesi Hermes, Pythagoras ve Platon gibi İslâm öncesi filozoflar için de kullanılmaktadır. Osmanlı düşüncesinde İshrâkîlerin öncülerinin Platon olduğu ve Meşşâîlere ise Aristoteles'in öncülük ettiği savunulur. Kethüdâ-zâde Ârif Efendi, İslâm düşüncesi içinde İshrâkîliğe ve Meşşâîliğe yer olmadığını düşündüğünden bu filozoflardan birisi bir peygambere inanırsa, bunlardan Meşşâî olanları kelâmcı, İshrâkî olanları ise tasavvufçu olarak niteler (Erdoğan, 2003: 159-162).

Fuzûlî, *Matla'ul-İ'tikâd fî Ma'rifet'l-Mebde'i ve'l-Me'âd* adlı eserinde bilginin yolları üstünde durur. Hakikati arayanlar tasnifinde ilk grubu kelâmcılar ve Meşşâîler şeklinde ikiye ayırır. Kelâmcılar, Meşşâîlerden şeriata bağlılıkları ile ayrılır. İkinci grupta ise nefsin terbiye edilmesi ve kalbin temizlenmesi yolunu benimseyen ve bununla feyze ilk kaynağından vasitasız olarak ulaşanları kasteder. Şairin keşif ehli dediği bu grup riyazet yolunu seçip aklın hükümlerini tamamen inkâr eder. Fuzûlî, bu yöntemi kullananlara Müslüman ise sûfî, Müslüman değilse küffâr ehlinden sayıp İshrâkî der (Fuzûlî, 2002: 10). Buna göre bazı şairlerin sezgi ile hakikate ulaşma konusunda sadece sûfileri dikkate almakta ve İshrâkîleri küfürle itham etmekte oldukları anlaşılmaktadır. Osmanlıda İshrâkîliğe yaygın ve hâkim olarak olumsuz bakılmasında Seyyid Şerif ekseninde yapılan değerlendirmelerin etkisinden söz edilir. Bununla birlikte nadir de olsa Molla Lütî (ö.1495) gibi onun ortaya koyduğu şemaya yönelik eleştiri getiren ulema bulunmaktadır (Arıcı, 2018: 28).

İshrâkîlik üzerinde duran Kâtip Çelebi, Hanefî mezhebinden ve İshrâkî meşrebinden olduğunu ifade eder. O, İshrâkîliğin İslâmî ilimler içinde tasavvuf menzilesinde felsefî ilimlerden biri sayıldığına işaret eder. Allah'ı tanı-

mak, nefis-i nâtika için en yüksek mertebedir. Bunun için de biri ehl-i nazar ve istidlâl, diğeri riyâzet, mücâhede ve tarikat sâliklerinden olmak üzere iki yol bulunmaktadır (Gökyay, 2002: 37). Müellifin 17. yüzyılda yaşamış olması ve eserlerinde İshrâkîliğe vurgu yapması, bu ve sonraki asır şairlerinin de İshrâkîliğe ilgisini izah eder. Edebiyatın imkânı olarak ele alınan düşüncenin yoğun biçimde sunulabilmesi klasik Türk şiirini, Osmanlı düşüncesini anlamak için en önemli metin örnekleri arasında değerlendirmemizi sağlar. Devirlerinin en iyi eğitimini almış şairler elinde şiir, felsefî düşüncenin ifade aracına dönüşmüştür.

İshrâkî felsefenin özü, insanın mutlak hakikati ve ilâhî gerçeği ancak “işrâk” yolu (iç aydınlanması) ile kavrayabileceğidir. Akıl belli oranda işe yarayabilir ama nihaî hakikati kavramak için “işrâk” gereklidir. Akıl sınırlı kavramları kullandığı için mutlak hakikate erişemez, bunun için keşif, ilham ve sezgi gerekir (Erdoğan, 2003: 164). Aklî muhakeme ile mistik sezgi arasında bir köprü kurduğu iddia edilen Sühreverdî (Nasr, 1990: 28), bilgi felsefesi içinde soyut ışığı, bilmenin ve canlılığın ilkesi olarak görür. O yüzden *Hikmetü'l-İshrâk* isimli eserinin anlaşılması için de okuyucusunda ilahî ilhamlara mazhariyeti ön koşul olarak öne sürer ve bunun kişide bir yetiye dönüşmüş olmasını bekler. Bunları “nûr” olarak ifade eder ve Meşşâî ilkelerle farkını belirtir. Nûrânî ilhamlar olmadan İshrâkî düşüncede yol alınmayacağına ifade eder (Sühreverdî, 2015: 14-16). Ona göre insan nefsi, feleklerin nefisleri, türlerin efendileri ve de “Nûru'l-Envâr” (Işıkların Işığı) olan Tanrı, farklı ışıklık ve parlaklık derecelerine sahip soyut ışıklardır. Bunlardaki idrak ve dirilik özelliklerinin kaynağı da ışıktır. Bu iki özellik ışıkla özdeştir. Görüldüğü üzere İshrâkîlik varlık ve bilgiyi ışık üzerinden ifade eder. Sühreverdî, bu yüzden ışığa merkezî konum atfettiği felsefesine aydınlatma anlamında “işrâk” kelimesini isim olarak seçmiştir (Uluç, 2015: 998). Sühreverdî'den sonra “ışık” (nûr, envâr), “aydınlanma” (işrâk), “zuhur eden, doğan” (tâli, tavâli), “doğuş zamanı ve gök cisimlerinin yükselme noktası” (matla, metâli), “parlayan, pırıltı” (lâmi, levâmi) gibi İshrâkî felsefede kullanılan belirli kavramlar, farklı meşrepten ulema ve filozoflar tarafından eser adlarında, eserlerin mukaddimelerinde ve bölümlerin başlıklarında kullanılmaya başlanmıştır (Arıcı, 2018: 22-23). Sühreverdî'den sonra literatürde yaygınlaştığı kabul edilen ışık ana kavramı etrafındaki kelimeler, Klasik Türk şiirinde de görülmektedir.

Sühreverdî kendisinden sonra birçok düşünüre etki eden bir filozof olarak sadece İshrâkîliğin kurucusu değildir. Arapça ve Farsça şiirler yazan yetenekli bir şair olarak da bilinir. Günümüze Farsça üç rubaisi ve Arapça iki yüz

beyti ulaşmıştır. Bu şiirlerde İşrâkî felsefenin izlerine ulaşılır (Memmedova, 2021: 110). Klasik Türk şairlerinin de Sühreverdî'nin ışık metafiziğini ele aldığı ve kendisinden sonra birçok düşünür ve sanatçıyı etkilediği *Hikmetü'l-İşrâk* isimli eserine özel ilgi duydukları söylenebilir. Şairler, filozofun bu eserinden oldukça etkilenmiş görünmektedir. Bu eser, birçok şiirde çeşitli söz sanatları ve anlam ilgileriyle zikredilmektedir. Özellikle "işrâk" sözcüğünün lügat anlamı olan aydınlıkla güzellik imajı arasında sık ilgi kurulduğu görülmektedir.

Klasik Türk Şiirinde İşrâkîlik

Şairler genellikle felsefeye dair kişi ve kavramlara, o anlayış etrafında şekillenen bir düşüncesini ifade etmekten ziyade telmih kabilinden bir işaret olarak yer verirler. Dolayısıyla onların yaşadıkları devrin zihniyetine tesir eden felsefe, din, tarih, mitoloji ve batıl inanış gibi ne varsa bunları şiirsel imajlar haline getirip kendi sanatlarına malzeme yaptıkları söylenebilir. Bununla birlikte kendi dönemlerindeki felsefî temayül ve tartışmalara fikrî bir altyapıyla şiirlerinde yer vererek yaşadıkları zamanın nabzını tuttuklarını gösteren şairler mevcuttur. Şiirler, sadece irfanî geleneğin mecaz boyutlu ve çok derin dünyasını değil felsefî düşüncesinin kavram ve terimlerini de yansıtmaktadır. Tasavvufî neşveyi duyan ve bunu şiirlerinde açıkça duyuran şairlerin varlığı bilinmektedir. Kendisi sûfî-meşrep olmasa bile tasavvufî kavramların oluşturduğu şiirsel imajlardan faydalanan şairler de bulunmaktadır. Şairlerden iyi eğitim almış olan ve dönemin aydın sanatçıları arasında yer edinenleri göz önüne alınca onların felsefe ve kelâma da yabancı olmadıkları, talim ettikleri kanonik eserler arasında bu kültürlere ait eserlerin de sürekli bulunduğu söylenebilir. Bu gerçek, şiirde felsefe ve kelâmın izlerini sürmeyi bir zaruret haline getirmektedir:

Osmanlı düşüncesi incelemelerinde merkeze almamız gereken ve pek az dikkat çeken bir başka kaynak edebiyat eserleridir. Şiir, münşeât vb. şekillerde ortaya konulan edebî eserlerin önemli bir kısmı hem doğrudan hem de dolaylı olarak Osmanlı düşüncesi araştırmalarının konusunu teşkil etmelidir. Zira bu gibi eserlerde doğrudan düşünceyle ilgili konulara yer verildiği veya belirli bir sorunu şiir vb. yollara başvurarak ele alındığı gibi, bu eserleri düşünce tarihinin kaynağı kabul ettiğimiz takdirde bunların yorumlanması suretiyle de ciddî neticelere ulaşabiliriz (Anay, 1996: 12).

Klasik dönem şairleri, felsefî bir düşüncesinin kavram ve terimlerini yansıtmak yerine şiirsel imajlar peşinde olduklarından felsefe tarihinde bazı yanlış bilgilere dayalı motifleri de kullanmaktan çekinmezler. Taberî'de ge-

çen bir rivayet sebebiyle gerçekte Diyojen'e ait olması gereken hikâyedeki “küp”, “hum” gibi kelimeler şairlerin daha çok Eflâtûn yahut “Felâtûn” dedikleri Platon'la birlikte kullanılır (Yekbaş, 2010: 292). Anlaşılacağı üzere burada asıl durum, bir hakikati vaaz değil şiirsel imajlara dönüştürülmesi mümkün olan malzemelerin şiir evrenindeki temaya uygun olarak kullanılmasıdır.

Sezgi ve keşfe dayalı bir bilgi felsefesini benimseyen İshrâkîliğe uygun biçimde çoğu klasik Türk şairi, akılcı olmaları yani hakikate akılla ulaşılabilirliğini savunmaları nedeniyle filozofları ve hatta kelâmcıları eleştirir. Şairler, klasik Türk şiirinin ana teması olan aşkın bambaşka bir yol olduğunu onun akılla kavranamayacağını düşünürler. Bu yüzden klasik dönem şairlerinin, hakikat için akla dayalı bir metot öneren Meşşâî felsefeye daha mesafeli olmaları tabii karşılanabilir. Akılla izah edilemeyip ilahî bir yazgı olarak değer gören aşk, ilahî hikmetin bir tecellisi kabul edilir. Bu yüzden bu konuda söylenecek söz kimden gelirse gelsin yersiz ve saçmadır. Âşığı, aşktan mennetmeye çalışanlar, akli merkeze alarak karar verirler, bu ise temelsiz bir görüştür:

Bu iktizâ-yı kazâ hikmet-i ilâhîdür

Hakîm yabane öter felsefî 'abes söyler

Âşık Çelebi (Kılıç, 2017: 59).

Ey Fuzûlî ışk men'in kılma nâsihden kabul

'Akl tedbîridir ol sanma ki bir bünyâdı var

Fuzûlî (Kılınç, 2021: 452).

İshrâkî felsefeyle oldukça ilgili ve hatta bu felsefeyi düşüncesinin en önemli unsurlarından biri haline getiren İsmail Rüsûhî Ankaravî, Mesnevî şârihi olarak şöhret bulmakla birlikte İshrâkî felsefenin en önde gelen eserlerinden biri olan *Heyâkilü'n-Nûr'a* da ilk Türkçe şerhi yazmıştır (Arıcı, 2018: 38). Kendi İshrâkî felsefe görüşleri doğrultusunda kaleme aldığı *Misbâhu'l-Esrâr* isimli müstakil bir eseri de bulunmaktadır (Tanyıldız, 2010: 32). Klasik Türk şairlerinde 17. yüzyılda görülen daha yoğun bir İshrâkîlik ilgisinde Kâtib Çelebi ile birlikte Ankaravî'nin bu çalışmalarının etkisinden söz edilebilir.

Şârih'in İshrâkî felsefenin Ehl-i Sünnet'e aykırılığı iddiasını nakzetme amacı öne çıkmaktadır. 17. yüzyılın ilk yarısında Osmanlıda felsefî ilimlerle ilgili önemli tartışmalar ile 16. ve 17. yüzyılda Sühreverdî metinlerine İran ve Osmanlı coğrafyasında duyulan ilginin (Arıcı, 2018: 38) izlerini klasik Türk şiirinde de görmek mümkün olmaktadır. Bu yüzyıl ve sonrasında şiirlerde

“iştirâk”, “nûr”, *Hikmetü'l-İştirâk ve Heyâkilü'n-Nûr* gibi doğrudan Sühreverdî'nin kavramsallaştırmalarına ve eser adlarına yer verildiği ve kendisini açıkça iştirâkî olarak ifade eden şairlerin bulunduğu görülmektedir.

İştirâkî felsefeyi kesin bir dille reddeden şairler bulunmakla birlikte kendisini bu felsefeye yakın bulan ve bunu açıkça ifade eden şairlerin varlığına da rastlanmaktadır. Örneğin Bektaşî-meşrep bir şair olarak bilinen Sâfî'nin divanında İştirâkîliğe, diğer şairlerle kıyaslanacak olursa daha sık yer verdiği söylenebilir. Her ne kadar bu felsefeyi savunan düşünceleri açıkça ifade etme amacı taşımayan ve dünyaya onun perspektifinden baktığını gösterecek bir derinlikte olmayan örneklerle rağmen onun divanına hâkim olan düşüncenin İştirâkîlik olduğu ifade edilmektedir (Ercan, 2013: 1391). Aslında Sâfî'nin, İştirâkîliğe daha fazla yer verse de diğer klasik Türk şairleri gibi onu şiirsel bir malzeme olarak mazmunların izahında kullanmakla yetindiği görülmektedir.

Bazı klasik Türk şairlerinin, hakikati idrak konusunda akıl ve sezginin bir arada olması gerektiğini düşündüklerinden akılcılığı savunan Meşşâîlikle sezgiselci olan İştirâkîliği eleştirdiği görülür (Koçoğlu, 2016: 58). İştirâkîliğe karşı eleştiri getiren şairlerin buna Sühreverdî'nin felsefesi olarak mı karşı çıktıkları yoksa bazı ulemanın yaptığı eleştirilerde görüldüğü gibi İştirâkîlikle İslâm dışı mistik düşünüşü mü anladıkları tam olarak ayırtılamamaktadır. Bunda İştirâkîliğin, Ehl-i Sünnet anlayışıyla uygun olmadığını düşünmenin etkisi de hesaba katılmalıdır. Sühreverdî metinlerine Osmanlı sahasında ilginin başladığı 16. yüzyılda Fuzûlî, Hayâlî, Taşlıcalı Yahyâ, Mesîhî gibi şairlerin divanlarına bakıldığında “iştirâk” kelimesine yer verilmediği görülmektedir. Divanında bu kelimeye yer veren bazı 16. yüzyıl şairleri ise Osmanlı düşüncesinde İştirâkîlik etkisini henüz yeterince göstermediğinden olsa gerek genellikle kelimeyi felsefî bir kavrayışın ifadesi olmaktan ziyade lügat anlamıyla kullanmışlardır. Gelibolulu Mustafâ Âlî ve Bâkî'nin sözcüğü felsefî anlamından ziyade gün içindeki bir vakti ve bu vakitte kılınan nafîle namazı işaret edecek bir bağlamda kullandıkları aşağıdaki beyitler buna örnektir:

'Ale'l-husûs zevâyâ-yı şark u garba tamâm

Salât-ı münzeviyân itdi gün gibi iştirâk

Gelibolulu Mustafâ Âlî (Aksoyak, 2018: 309).

Tutdı ebrûna yüzün mihr-i 'izârunla gönül

Kibleye karşı kılır sanki salât-ı iştirâk

Bâkî (Küçük, ty. 179).

Sûfî bir aileden gelen, kendisi de kaynaklarda “rind edalı, derviş-meşreb, tasavvufa, zühd ve takvâya meyilli” âlim bir şair olarak tanıtılan ve klasik ilimlerin tasnifi üzerine bir eser de kaleme alan 16. yüzyılın önemli şairlerinden Nevî (Sefercioğlu, 2014), İshrâk felsefesine yer veren ender 16. yüzyıl şairlerindedir. Nevî, aşk yolunu tercih ettiği için ne Meşşâîliğe ne de İshrâkîliğe olumlu bakar. Bunda içinde bulunduğu yüzyılın İshrâkî felsefeye bakışı etkili olmuştur, denebilir. O, “işrâk”ın ışık anlamından da hareket ederek görmek için gerekli ışığı Sühreverdi’nin eseri olan *Hikmetü’l-İshrâk*’tan almadığını açıkça ifade ettiği gibi Meşşâî felsefeyi de eleştirmektedir:

Olmadum âsûde-dil hergiz sevâd-ı şüpheden
Hikmet-i İshrâk’dan kesb itmedüm nûr-ı basar

Çıkmadı başa tarik-i ‘illet-i meşşâ’iyân
Kesb-i ma’lûl itmedi âlât ü esbâb-ı nazar

Nevî (Tulum ve Tanyeri, 1977: 34).

Tezkire ve divan sahibi 16. yüzyıl şairi Âşık Çelebi, bir ekol olarak yer verdiği İshrâkîlik düşüncesini ele alırken felsefî bir kavrayış olarak değil bu düşünceyle yaygınlaşan ışık kavramına vurgu yapmakla yetinmiş görünmektedir. Beyitte yarasa ışık ilişkisi öne çıkarılmakla birlikte İshrâkîlik düşüncesine bir tepki de söz konusudur:

Kör ola dîde-i İshrâkiyân çün huffâş
Kaçan ki ‘âleme hûrşîd-i Kibriyâ sala fer

Âşık Çelebi (Kılıç, 2017: 59).

17. yüzyıla gelindiğinde yüzyılın önemli şairlerinden Nefî’nin, kendi döneminde ortaya çıkan felsefî tartışmalara kayıtsız kalmayarak Sühreverdi’nin eserine yer vermekte olduğu görülmektedir. Bununla birlikte eserin içeriğine, işrâk felsefesine dair fikrî/felsefî bir gönderme yapmaktan ziyade “işrâk”ın lügat anlamından hareketle ışık ve parlaklık çağrışımlı bir imaj oluşturmaktadır. Felsefe tarihinin filozof ve kavramlarını sıraladığı beyitlerin arasında yer alan aşağıdaki beyitte düşünce somutlaştırılarak *Hikmetü’l-İshrâk* metnine benzetilmiştir. Cihanı aydınlatan güneş gibi parlayan yaldızlı cilde sahip bir kitap olan divan da bu düşünceye ev sahipliği yapmaktadır:

Nice dîvânçe metn-i Hikmetü’l-İshrâk-ı endişe
Ki hûrşîd-i cihân-tâb ana bir cild-i mutallâdur

Nefî (Akkuş, 2018: 174).

17. yüzyılda, İshrâkî felsefenin en önde gelen eserlerinden biri olan *Heyâkilü’n-Nûr*’a ilk Türkçe şerhi yazan İsmail Rûsûhî Ankaravî’nin, Ehl-i

Sünnet'e aykırılığı iddiasına da karşı çıkararak (Arıcı, 2018: 38) bu felsefenin Osmanlı düşüncesinde Kâtib Çelebi ile birlikte meşrulaşmasına ciddi katkı sunduğu söylenebilir. Klasik Türk şairleri arasında İshrâkîliğe olumlu bakmanın bu düşüncelerden etkilendiği söylenebilir. Süheylî de mâşukun yüzünü, söz güzelliğinin güneşine benzetirken İshrâkî öğelerden faydalanır. Bu güzelliğe şahit olan İshrâk felsefesi takipçilerinin kendilerinden geçerek Sühreverdî'ye ait düşünce geleneğinin önemli yapı taşlarından biri olan *Heyâkilü'n-Nûr*'u okuma gereği duyduklarını ifade eder:

Matla'-ı mihr-i fesâhatsın cemâlün gördiler

Heykel-i Nûr okuya hayrân olup İshrâkiyân

Süheylî (Harmancı, 2017: 38).

Bilgiye sezgi ile de ulaşmak mümkün olduğundan hatta sezginin kitabî bilgiden daha kesin olduğu düşünülüyor olduğundan sezgisel bilginin karşısında diğer bilgi edinme yolları, dedikodu veya kulaktan dolma bilgilere itibar etmeye benzer. Mevlevîliğe intisap eden sûfî bir şair olan Neşâtî (Kaplan, 2014), İsmail Rüsûhî Ankaravî etkisiyle olsa gerek İshrâkîliğe oldukça olumlu yaklaşmaktadır. Bu yüzden ışığa düşkünlüğü ile bilinen pervane daima sezgisel bilgiyi önceleyen *Hikmetü'l-İshrâk*'in takipçisidir. Kulaktan dolma bilgilere uzak olması şaşırtıcı değildir:

Hemîşe peyrev-i İshrâkiyân-ı hikmetdür

Aceb mi bilmese güft ü şünûd pervâne

Neşâtî (Kaplan, 2019: 199).

Bilgiye ulaşmayı akılla sınırlayan Meşşâî felsefe, aşkı bütün olgu ve kavramlardan üstün tutan klasik Türk şairleri için eleştirilen bir düşünce geleneğini temsil eder. Bu felsefenin takipçileri, sezgisel bilgiyi ifade eden irfanı değil, akla verdikleri önem nedeniyle aslında dedikoduyu öncelemiş olurlar. Ârif olan, gönlün aydınlığından (İshrâk) ve onun verdiği mutluluktan (safâ) ayrılmamalıdır. Safânın aydınlık anlamı İshrâk sözcüğünün lügat anlamıyla uyum içinde olmakla birlikte beyitte Meşşâî felsefe zikredilerek İshrâk felsefesi daha da vurgulanmış olmaktadır:

Sakin safâyile İshrâk-ı dilden¹ ayrılma

Ne lâzım 'ârif isen güft-gûy-ı Meşşâ'in

Neşâtî (Kaplan, 2019: 29).

¹ Başka bir nüshada bu terkip yerine "İshrâkiyândan" kelimesine rastlanılmaktadır (Kaplan, 2019: 29). ifade bu haliyle İshrâkî felsefeyi daha açık ifade etmektedir.

Şair için amaç öncelikle şiirsel imaj olduğundan ele alınan düşünceyi savunma niyeti pek görülmez. Nevî-zâde Atâyî de memdûhu Sadrazam Ali Paşa'nın konağını tasvir ederken Meşşâî felsefenin akılcılığı ile İşrâkî felsefenin sezgiciliğini karşılaştırır. Bu yapılırken bir düşünceyi vaaz ya da bir hakikati ortaya serme niyeti görülmez. Amaç, yaygın malzemeyi şiirsel bir imajla sunup estetik gayeye ulaşmaktır. Beyitte binanın revakları hakkında yapılan akılcı tespitlerin bile onun güzelliği karşısında, İşrâk düşüncesinin en önemli kitabı olan *Hikmetü'l-İşrâk*'ta kıskançlığa neden olduğu ifade edilir:

Revâk-ı vasfını yazdukca kilik-i Meşşâî
İder sahâ'ifi mahsûd-ı Hikmetü'l-İşrâk

Nevî-zâde Atâyî (Karaköse, 2017: 45).

Fehîm-i Kadîm ise aşk hali üzerinden ifade ettiği İşrâk düşüncesini “işrâk” kavramı ve Sühreverdî'ye ait “nûrû'n-nûr” tamlamasıyla vurgular. Şairin *Hikmetü'l-İşrâk*'i okuduğu ve ondan etkilendiği bu beyit üzerinden bir çıkarım olarak elde edilebilir. Çünkü Sühreverdî eserinin girişinde, beyitte zikredilen Platon ve Pisagor gibi filozoflardan etkilendiğini açık biçimde ifade eder (Sühreverdî, 2015: 8). Fehîm-i Kadîm'in beytinde de aynı filozofların adı geçtiği gibi hem “işrâk” kelimesine hem bu felsefenin bir terimi olan “nûrû'n-nûr”a rastlanır.

Fehîm ol mazhar-ı işrâk-ı nûrû'n-nûr-ı 'aşkam kim
Çerâğum oldı Fisâgûrus u belki Felâtun hem

Fehîm-i Kadîm (Üzgor, 1991: 570).

18. yüzyıl ve sonrasında, İşrâk düşüncesinin klasik Türk şiirinde daha da yaygınlaştığı söylenebilir. Bu dönemde İşrâk felsefesinin takipçisi olduğunu açıkça ifade eden şairler bulunmaktadır. Günümüz zihniyetiyle bakıldığında klasik dönemin özgünlükten yoksun ve aynı bilgilerin tenkitsiz tekrarına dayalı bir bilim geleneği zannedilebilecek “şerh” ve “hâşiyeye” kültürü, gerçekte geleneğe dayanmakla birlikte gelişime açık bir eğitim anlayışının sonucudur. Bazen birbirinin yerine kullanılan bu iki kavram arasında aslında anlam farkı bulunmaktadır. Şerh, “eserin bütününe dair daha geniş izahları ihtiva eden kitaplar”ı ifade ederken “hâşiyeye” ise “metinden ziyade şerhteki bazı güç ve kapalı ifadeleri açıklama, tamamlayıcı bilgi verme ve yerine göre eleştirme amacı taşıyan” çalışmalar için kullanılır (Topuzoğlu, 1997).

Nedîm, 18. yüzyılda artık iyice gündemde olduğu anlaşılan ve hakkında şerh ve hâşiyelerin dolaşıma girdiği bir eser olan *Hikmetü'l-İşrâk*'ı, şiirine güzelliğe dair unsurlardan faydalanarak dâhil etmiştir. Nedîm, divanında dört yerde “işrâk” kelimesini kullanır. İşrâk felsefesi bağlamında en bariz

kullandığı aşağıdaki beytinde, Sühreverdî'nin eserini, ışık metafiziği üzerine yazılmış bir kitap olarak karanlık bir obje sayılan zülüfle ilişkilendirerek şiire dahil etmiştir. Yüz, ışık saçan bir organ olarak güzellik objesiyken zülûf de adeta kontrast bir ilişkiyle ona dair bir tersten vurguya dönüşmektedir. Sühreverdî'nin *Hikmetü'l-İşrâk*'ı yüzün yerine geçmekte, onun güzelliğini tamamlayan zülûf ve hat (ayva tüyleri) bu eserin daha iyi anlaşılmasını sağlayan şerh ve hâşiye görevi üstlenmektedir:

Birisi şerh yazdı biri etdi tahşiye
Alup miyâna Hikmetü'l-İşrâk'ı zülûf ü hat
Nedîm (Macit, 2017: 231).

18. yüzyılın diğer önemli şairlerinden Şeyh Gâlib de İşrâk felsefesine şiirinde yer vermektedir. İlk beyitte felsefî bir bağlam kurarak Sühreverdî'nin eseri ile Platon'u birlikte anmakta, ikinci beyitte ise İşrâk felsefesiyle yaygınlaşan ışık kavramı etrafında yer alan kelimeleri aynı bağlam içinde birlikte kullanmaktadır:

Bu zikr-i kalbi Hikmet-i İşrâk'a kıl vukûf
Âvâz-ı cûşu ism-i Felâtûn çeker humun
Şeyh Gâlib (Okçu, ty. 313).

Bir feyz edip ol pertev-i dîdârdan işrâk
Hep âyet-i Nûr oldu gelen taraf-ı lisâna
Şeyh Gâlib (Okçu, ty. 64).

Esrâr Dede, Sühreverdî'nin eser adlarında geçtiğinden İşrâk felsefesini çağrıştıracak “işrâk”, “mihir”, “mişkât” ve “hikem” kelimelerini bir arada kullanarak bu düşünce geleneğini şiirine konu edinmiştir:

Tâlib-i işrâk-ı mihr-i ma'rifet oldun ise
Eyle mişkât-ı nübüvetden fûrûzân-ı hikem
Esrâr Dede (Horata, 2019: 43)

Şiirlerde dönemin eğitim müfredatına girmiş, adeta kanonik olmuş eserlerin izine de rastlamak mümkündür. Osmanlı eğitim sistemi belli eserlerin tekrar tekrar mütalaasına dayandığı için şiirlerde geçen eser adları dikkat çekicidir. Bu örnekler, dönemin müfredatı ile âlimlerin ve sanatçıların hangi kitaplara ilgi duyduğu hakkında bilgi verir. Tanpınar, *Huzur* romanında Tanzimat sonrası değişen eğitim anlayışını ifade etmek isterken kahramanı Mümtaz'a “Bugün Türkiye’de nesillerin beraberce okuduğu beş kitap bulamayız.” cümlesini kurdurur (Tanpınar, 2010: 251). Tanpınar’ın belirttiği gibi

modern dönemde aynı kitaplarda buluşan nesiller kaybolmakla birlikte klasik dönem eğitimi, hep aynı kitapların talimi yoluyla kendisini gösteren bir ilim tahsilini esas alır.

Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi tarafından 17. yüzyılda, 1639'da süslü nesir üslûbuyla yazılmış, kısas-ı enbiya türünde bir eser olan *Mir'âtü's-Safâ*'ya (Benli, 2021), 18. yüzyılda Sünbül-zâde Vehbî'nin beytinde rastlanmaktadır. Şair, mâşukun sinisinin parlaklığını överken “ayna” anlamıyla “mir'ât” kelimesini kullanmakla birlikte kastın *Mir'âtü's-Safâ* olduğu anlaşılmaktadır. Beyitte *Mir'âtü's-Safâ* ile birlikte ışık metafiziğine dayanan Sühreverdî'nin *Hikmet-i İşrâk* isimli eserini okumasına rağmen parlaklık bakımından mâşuk gibisini görmediğini ifade eder:

Ol sîne gibi görmedim âyîne-i berrâk
Mir'ât ile gerçi okudum Hikmet-i işrâk

Sünbül-zâde Vehbî (Yenikale, 2017: 423).

İşrâk felsefesine en çok yer veren şairlerden biri olan 18. yüzyıl şairi Sünbül-zâde Vehbî, nasihat kitabı *Lütfiyye*'de anlattıklarından hareketle “işrakî-süffî” şair-düşünürler arasında sayılmaktadır. Onun, keşf/işrâkî yöntemi kullanarak elde ettiği “hikmet”le nebilere varis olduğu düşüncesini savunduğu ifade edilir (Görkaş, 2014: 328). Şair, memdûhunun yaratılıştan gelen zekâsını Aristo'ya sorar. Bilgiye ulaşma konusunda sezgiden ziyade akla önem veren Aristo bile ancak *Hikmetü'l-İşrâk*'e bakarak cevap verebilecektir. Muallim-i Evvel kabul edilen Aristo, bu zekâyı akılla kavramakta zorlanıp sezgisel bir yola tevessül etmek durumunda kalmıştır:

Kitâb-ı Hikmet-i işrâk'a bakdı verdi cevâb
Zekâ-yı tab'ın Aristo'dan etdim istifsâr

Sünbül-zâde Vehbî (Yenikale, 2017: 267).

Sünbül-zâde Vehbî'nin işrâkîlikten bahsettiği beyitlerinde bu felsefenin etkisiyle olduğunu düşündürecek yoğunlukta ışık kavramı etrafında yer alan “incilâ”, “âyîne”, “müncelî”, “lem'a”, “münevver” ve “münîr” gibi kelimeleri kullanması dikkat çekmektedir. Şairin işrâk kelimesi ile bu kavramları bir araya getirmesinde tenasüp ilişkisi kurma amacından söz edilebilir:

Sînemdür incilâ ile âyîne-yi rasad
Dehre cefâ-yı Hikmet-i işrâkiyân virür

Sünbül-zâde Vehbî (Yenikale, 2017: 298).

Eyler nikât-ı hikmet-i işrâki müncelî
İşrâkiyâna lem'a-yı kalb-i münevveri

Sünbül-zâde Vehbî (Yenikale, 2017: 224).

Aristo Hikmetü'l-İşrâk okur tab'-ı münîrinden
Karîhandan yazar hem Bû 'Alî Kânûn-ı 'irfânı

Sünbül-zâde Vehbî (Yenikale, 2017: 70).

Benim ol feylesûf-ı 'asr kim İşrâkiyân gelse
İder benden te'allüm Hikmetü'l-İşrâk-ı Yûnânı

Sünbül-zâde Vehbî (Yenikale, 2017: 149).

18. yüzyılın âlim şairlerinden olan Lâzikî-zâde Feyzullâh Nâfiz, müderislik de yapmıştır. Tebriz, Filibe ve Diyarbakır mollası olduktan sonra Mekke ve İstanbul kadılığına getirilmiş, daha sonra da Anadolu kazaskerliğine yükseltilmiştir. Şairin son görevi Rumeli kazaskerliğidir (Demir, 2017: 6). Lâzikî-zâde Feyzullâh Nâfiz, çalışmada incelenen şairler arasında Sünbülzâde Vehbî ve Sâfi ile birlikte işrâkîliğe en çok yer veren şairlerdendir. Devrinin ilim sahibi şeyhülislamı hakkında yazdığı kasidede Lâzikî-zâde Feyzullâh Nâfiz, filozof ve âlimleri sayarken işrâk kelimesine yer verir. Burada işrâkîliği kasıtmekle birlikte “işrâk” kavramı ile ilim uğraşısı arasındaki ilişkiye de bir işaretle bulunduğu söylenebilir:

Nûr-ı işrâkı gurûb eyler idi kalbinde
Keşf-i esrâr-ı dilin görse idi Eflâtûn

Hâl-i işrâka senin keşfini tercîh ederim
Olmuş ahvâl-i cihân cümle sana hıfz-ı derûn
(...)

Ey Gazâlî-i zamân İbni Hişâm-ı devrân
Sensin ol fâzıl-ı câmi'-i kemâlât-ı fûnûn

Lâzikî-zâde Feyzullâh Nâfiz (Demir, 2017: 86-87).

Lâzikî-zâde'nin aşağıdaki beyitleri ise “hikmet”, “hakîm” ve “İşrâkiyân” kelimeleri ile doğrudan Sühreverdî'nin *Hikmetü'l-İşrâk*'ini işaret eder ve şairin, işrâkî felsefeden etkilendiğini gösterir:

Misâl-i âyine işrâk ile kalbi nümâyândur
Dili envâr-ı mir'ât-ı keşifde neyyir-i takvâ

Lâzikî-zâde Feyzullâh Nâfiz (Demir, 2017: 55).

Kalb-i işrâk-ı hakîmi ben iderdüm inkâr
Eger isbât-ı vücûd etmese kilkiyle bana

Lâzîkî-zâde Feyzullâh Nâfiz (Demir, 2017: 62).

Kalbi mir'ât-ı zamîr-i hâlet-i işrâkiyân
Hâlini 'arz eyleme ol sâhibü'l-fetvâ bilir

Lâzîkî-zâde Feyzullâh Nâfiz (Demir, 2017: 78).

Kethüdâ-zâde Ârif Efendi, İşrâkîlerin öncülerinin Platon olduğunu ve Meşşâîlere ise Aristoteles'in öncülük ettiğini savunmaktadır (Erdoğan, 2003: 162). Osman Nevres'in beyti bu görüşle paralellik arz etmektedir:

İşrâk u felsefeyle bilinmez rumûz-ı 'aşk
Ma'zûrdur bu fenne Felâtûn-ı hûş-yâr

Osman Nevres (Kaya, 2020: 221).

19. yüzyılın şairlerinden Leylâ Hanım da Sühreverdi'nin eserinin adını açıkça zikrederken İşrâk felsefesi ile uygun biçimde "rûşenâ" ve "mihr" gibi ışık kavramı etrafındaki kelimelere yer vermektedir:

Felekler rûşenâdur Hikmetü'l-İşrâk-ı re'yinden
Mu'allâ-pâye mihr-i âsumân-ı rahm u şefkatdür

Leylâ Hanım (Arslan, 2018: 34).

Sonuç

Sezgi ve keşfe dayalı bir bilgi felsefesini benimseyen İşrâkîlik, 16. ve 17. yüzyıl sonrasında birçok klasik Türk şairinin şiirlerinde "işrâk" kelimesine yer vermesini sağlamıştır. Kelimenin ışık ve aydınlık anlamları da şiirde kullanımını kolaylaştırmış görünmektedir. Şiirlerde "işrâk" kavramı, sadece felsefi karşılığıyla değil lügatlerde geçtiği şekliyle ışıklandırma, parlatma; güneş ve ay için doğma, doğup etrafı aydınlatma anlamlarıyla da görülmektedir. Şairlerin kavrama felsefî bir karşılık yükleyerek kullandığı bazı örnekler ise bu felsefenin kurucusu Sühreverdi'nin eser adlarına yer verme şeklinde gerçekleşir. Bir kısım örneklerde ise aşığın akıl kaydından azadeliğine vurgu yapmak için akla önem veren Meşşâî felsefeyi eleştirirken İşrâkîliğin adının zikriyle yetinilir.

İslâm düşüncesinin temel üç ayağı olan kelâm, felsefe ve tasavvufun etkisiyle gelişmiş bir sanat anlayışı, bu geleneğe hâkimdir. Bu kültürde şekillenmiş sanat ve şiir anlayışına tabi olan klasik Türk şiirinin, bu üç tasavvurun etkisiyle ortaya çıkmış bir edebiyat geleneği olduğu söylenebilir. Şiirlerde şairlerin felsefe ile ilişkisinde, bir düşüncenin etkisinde kalarak onun perspektifinden hayata bakma niyeti pek öne çıkmaz. Onlar, filozoflara ve felsefî kavramlara şiirsel imajların bir parçası olarak yer vermişlerdir. Şairlerin asıl amacı şiirsel imajlar olduğundan, felsefî bir düşünüşün kavram ve terimleri

ikinci planda kalmaktadır. Bu yüzden felsefe tarihinde bazı yanlış bilgilere dayalı motifleri şiirlerinde rahatlıkla kullanabilmektedirler. Ayrıca klasik dönemde felsefe, kelâm ve tasavvufa ait kanonik metinlerin düşünce ve tesir olarak olmasa da sadece ismen bile zikredilmesi o devirdeki eser dolaşımının tespitine hizmet etmektedir.

İşrâkî felsefeye ait kavramların özellikle 17. yüzyıl ve sonrasında bazen felsefî bir düşünceyi ifadeye yarayan terim anlamıyla kullanıldığı örnekler bulunmakla birlikte kelimenin lügat anlamı etrafında oluşmuş şiirsel imajlarla daha sık yer aldığı görülmektedir. Klasik Türk şiirinde 17. yüzyıl ve sonrasında İşrâkîliğe ilgi arttığı gibi Kâtib Çelebi ve Ankaravî gibi âlimlerin İşrâkîliği meşrulaştırıcı yorumlarının varlığıyla bu düşünce geleneğine olumlu bakılmaya başlandığı görülmektedir. Özellikle 17. yüzyıl ve sonrasında “nûr”, “işrâk”, *Hikmetü'l-İşrâk* ve *Heyâkilü'n-Nûr* gibi Sühreverdî'nin terimleştirdiği kavramlara ve eserlerinin isimlerine yer veren şairlerin varlığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte kendisini açıkça İşrâkî olarak ifade eden şairler de bulunmaktadır.

Son dönemde ülkemizde artan İşrâk felsefesi ile ilgili çalışmalar, felsefî düşünüş için ideal ifade imkânlarından biri olan şiire de bakmayı zaruret haline getirmektedir. Klasik Türk edebiyatının tasavvufî olan güçlü bağı üzerinde birçok çalışma bulunmakla birlikte, İslâm felsefesi ve kelâmî olan ilişkisi üzerinde yeterince durulmadığını söyleyebiliriz. Bu konuda yapılan kıymetli çalışmaların literatüre yaptığı önemli katkılar bulunmakla birlikte klasik dönem düşüncesinin daha iyi anlaşılması için şiir ve felsefe ilişkisine eğilecek yeni çalışmalara ihtiyaç devam etmektedir.

Kaynakça

- Akkuş, Metin (2018). *Nefî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Aksoyak, İ. Hakkı (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Anay, Harun (1996). “Bir Osmanlı Düşüncesinden Bahsetmek Mümkün mü?”. *Dergâh*, VII(76): 12-14.
- Aricı, Mustakim (2018). “Osmanlı İlim Dünyasında İşrâkî Bir Zümreden Söz Etmek Mümkün mü? Osmanlı Ulemasının İşrâkîlik Tasavvuru Üzerine Bir Tahlil”. *Nazariyat*, 4(3): 1-48.

- Arslan, Mehmet (2018). *Leylâ Hanım Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Ayverdi, İlhan (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Benli, Şeyma (2021). “Mir’âtü’s-Safâ (Karaçelebi-Zâde Abdülaziz Efendi)”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/mir-atu-s-safa-karacelebi-zade-abdulaziz-efendi>. (Erişim: 13.01.2022).
- Demir, Hiclal (2017). *Lâzîkîzâde Feyzullah Nâfiz ve Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Ercan, Özlem (2013). “Bektâşî ve İşrâkî Bir Şair: Sâfî, Hayatı ve Divan’ının Nüshaları”. *Turkish Studies*, 8(1): 1375-1395.
- Erdoğan, İsmail (2003). “İşrâkîlik’in İslâm Felsefesi İçerisindeki Yeri ve Kaynakları”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8: 159-178.
- Fuzûlî (2002). *Matla’u’l-İtikâd fî Ma’rifet’i’l-Mebde’i ve’l-Me’âd*. Haz. Muhammed B. Tâvîd et-Tancî. Çev. Esad Çoşan ve Kemal Işık. İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları.
- Gökyay, Orhan Şaik (2002). “Kâtib Çelebi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25. Ankara: TDV Yayınları, 36-40.
- Görkaş, İrfan (2014). “‘Şiiri Bilime Uygulamak’ yahut Sünbülzade Vehbi’nin Hikmet Anlayışı ve İlimlere Bakışı”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-TAED-*, 52: 315-330.
- Harmancı, M. Esat (2017). *Süheylî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Horata, Osman (2019). *Esrâr Dede Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Kaplan, Mahmut (2014). “Neşâtî, Ahmed Dede”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nesati-ahmed-dede> (Erişim: 03.01.2022).
- Kaplan, Mahmut (2019). *Neşâtî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Karaköse, Saadet (2017). *Nev’î-zâde Atâyî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Kaya, Bayram Ali (2020). *Osman Nevres Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

- Kılıç, Filiz (2017). *Âşık Çelebi Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Kılınç, Abdülhakim (2021). *Fuzûlî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Koçoğlu, Turgut (2016). “Sa’îd Paşa’nın ‘Tahmîd’i Üzerine Düşünceler”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15): 42-62.
- Küçük, Sabahattin (ty.). *Bâkî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Memmedova, Ülker (2021). “Doğu’nun Işık Sevdalı Filozofu Şihabeddin Yahya Sühreverdi”. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5(2): 106-115.
- Nasr, Seyyid Hüseyin (1990). *Molla Sadra ve İlâhî Hikmet*. Çev. Mustafa Armağan. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Okçu, Naci (ty.). *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Sefercioğlu, Mustafa Nejat (2014). “Nev’î, Yahyâ”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nevi-yahya> (Erişim: 23.01.2022).
- Sühreverdi (2015). *Hikmet’ül-İşrâk*. Çev. Eyüp Bekiryazıcı ve Üsmetullah Sami. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2010). *Huzur*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanyıldız, Ahmet (2010). *İsmail Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (I. Cilt) İnceleme-Metin-Sözlük*. Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü (1997). “Hâşiye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi, C.16*. İstanbul: TDV Yayınları, 419-422.
- Tulum, Mertol ve Tanyeri, M. Ali (1977). *Nev’î Divan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Uluç, Tahir (2015). “İşrakilik-Meşşailik İlişkisinin Mahiyeti”. *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni, C.7*. Ed. Eyüp Bekiryazıcı. İstanbul: İnsan Yayınları, 991-1023.
- URL-1: *Kâmûsu’l-Muhît*. <http://www.kamus.yek.gov.tr/> (Erişim: 13.12.2021).
- URL-2: *Vankulu Lügati*. <http://www.kamus.yek.gov.tr/> (Erişim: 04.12.2021).
- Üzgör, Tahir (1991). *Fehîm-i Kadîm-Hayatı, Sanatı, Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*. Ankara: AKM Yayınları.

Yekbaş, Hakan (2010). “Divan Şiirinde Yunanî Őahsiyetler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15): 281-300.

Yenikale, Ahmet (2017). *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü.

“COPE-Dergi Editörleri İin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” ereve-sinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu alıřma iin etik kurul belgesi gerekmemektedir.

ıkar atışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir ıkar atışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.*